

The article examines issues related to registration and protection of archaeological monuments in Chernivtsi region of Ukraine, activities of the monument protection by examination of famous archaeological heritage. Special attention is paid to work of Bukovinskij center of archaeological research at Chernivtsi National University handicrafts, Chernivtsi affiliate "archaeological Security Service of Ukraine", the Institute of Archaeology of NAS of Ukraine.

Key words: historical and cultural heritage, archeology, archeological excavations, public monuments.

УДК 94: 398.1: 340.141(477)

ББК 63.59

Ірина Дмитрук

ЕТНОНОРМАТИВНА КУЛЬТУРА ГУЦУЛІВ В ЕТНОГРАФІЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХІ ст.

У статті на основі широкого кола джерел і літератури аналізуються особливості етнонормативної культури гуцулів в етнографічних дослідженнях кінця ХІХ – початку ХХІ ст. Також розглянуто етнографічні праці про звичаєве право, громадські відносини, характер і звички гуцулів.

Ключові слова: Гуцульщина, етнографічні дослідження, звичаєве право, громада.

Цікавою й малодослідженою проблемою з етнографії Гуцульщини є етнонормативна культура. Указана проблема знаходиться на стику різних наук, таких як етнологія, психологія, юриспруденція, педагогіка та ін. Тому під час вивчення зазначеного матеріалу науковці застосовують міждисциплінарний підхід і використовують методи різних наук.

Етнонормативна культура являє собою складне сплетіння численних звичаїв та вірувань, які подекуди збереглися й до наших днів. Ця сфера життя включає в себе стосунки в родині та громаді, гостинність, відносини між різними віковими групами, виховання молоді, дозвілля, взаємодопомогу, кумівство, звичаї, яких дотримуються під час вітання, і ряд інших не менш важливих проявів стосунків між людьми. Ця проблема постає однією з найбільш актуальних у наш час, оскільки сучасне прагнення молодого покоління до всього нового призвело до зміни цінностей, яка веде до іншого ставлення в родині, до гостей, відпочинку. Тому важливо зберегти й вивчати давні традиції української етнонормативної культури загалом і гуцульської зокрема.

У радянський час проблема етнонормативної культури не отримала значної уваги від науковців, тому у цьому напрямку проводилося небагато досліджень. Перед сучасними науковцями постало багато проблем, пов'язаних з їхнім вивченням, оскільки відсутній польовий матеріал з минулих десятиліть. Проте деякі спроби висвітлення окремих аспектів у сфері вивчення особливостей характеру гуцулів та їх етнонормативної культури були зроблені ще в середині ХІХ ст. (особливо іноземними дослідниками). Тому основним завданням цієї наукової розвідки є спроба коротко охарактеризувати дослідження згаданої проблеми.

Це питання частково висвітлено в наукових працях діячів "Руської Трійці". І.Вагилевич та Я.Головацький у своїх дослідженнях вивчали сімейний і громадський побут карпатських українців, звичаєво-правові й морально-етичні установки, якими традиційно регулювалися внутрісімейні та общинні взаємини. І хоча сказане ними на цю тему не позбавлене нашарування романтичної ідеалізації старовини, патріархальних відносин, основний наголос вони робили на позитивних народних традиціях сімейного й громадського виховання, поваги до старших, гостинності, чесності.

Я.Головацький намагався пояснити окремі риси характеру гуцулів. Наявність певних негативних рис він пояснює впливом євреїв і відносить до них, зокрема, тягу до алкоголю [7, с.126–127].

Мало уваги приділив висвітленню зазначених питань В.Шухевич. У монографії “Гуцульщина” дослідник висвітлює лише окремі аспекти характеру гуцулів, серед яких виділяє гостинність, привітність та побожність [29, с.25–53]. Тому відсутність цих питань у праці дослідника цілком закономірно можна вважати її недоліком, хоча під час написання книги В.Шухевич не мав аналогів для наслідування й тому писав так, як уважав за потрібне. Та й усеохопність дослідження не дозволяла повністю показати всі аспекти життя гуцулів.

Важливим джерелом для вивчення характеру гуцулів є їхні коломийки. В.Гнатюк упорядкував два томи з матеріалів, присланих йому з різних сіл та містечок (Кобаки, Криворівня, Вижниця). Як писав сам дослідник, “ні одна поява народного життя не полишена у коломийках, кожда наводить у них свій відголос. Тому й ціна їх для характеристики народного життя незвичайно велика, хоч до тепер майже не використовувана” [4].

З текстів коломийок ми можемо дізнатися про ставлення гуцулів до представників інших народностей (поляків, євреїв, німців), внутрісімейні та громадські відносини, ставлення до сусідів, кумів, родини, пояснення таких явищ громадського життя, як п’янство, злочинність [5, с.1–22; 31, с. 199–312; 6].

Долучилися до вивчення зазначених питань й іноземні етнографи. Російський науковець Н.Попов після подорожі Карпатами виділив кілька головних рис характеру гуцулів, серед яких – мужність і співчуття. У своєму дослідженні Н.Попов також торкався й такої складної проблеми, як самоідентифікація гуцулів. Із цього приводу читаємо, що “только одни Гуцулы зовут сами себе Гуцулами и гордятся этим именем” [22, с.20].

В.Поль зауважував, що серед гуцулів поширена схильність до прелюбодійства, пияцтва, обману, а також сварливості. Досить критично він був налаштований і стосовно релігійності гуцулів. В.Поль звернув увагу, що серед горян мало осіб ходить до церкви й релігійність гуцулів є позірною [28]. Безумовно, що поширення такої думки було зумовлено пропагандою, яка велася в тогочасній польській пресі, і настроями окремої частини поляків, які формувалися під впливом польської політики в регіоні.

Про вдачу мешканців Гуцульщини писали й німці. Зокрема, австрійський генерал Русс, який перебував у 1914–1915 рр. зі своєю військовою частиною на Гуцульщині, казав, що це найкраща частина українського народу й найбільші українські патріоти. А німецький генерал, командир Карпатського корпусу в 1916–1917 рр. граф фон Бельоф був захоплений національною свідомістю гуцулів і красою Гуцульщини. Казав, що багато дечого на своєму житті бачив, але такої краси, як гуцульські гори, не бачив ніде [16, с.8–9].

Про деякі риси характеру гуцулів довідуємося з відкритого листа митрополита Андрея Шептицького “До моїх любих гуцулів”. У ньому митрополит закликав до збереження подружньої вірності, що свідчило про доволі вільні стосунки між чоловіком і дружиною на Гуцульщині [10, с.38–42].

Про характер гуцулів можна дізнатись із заміток у газетах, які розповідають про різні події в житті краю. Цікавою в цьому плані була газета “Гуцульське слово” [1]. Вона почала виходити з 3 червня 1934 р. у Коломії, однак проіснувала лише рік. Її редактором був С.Ласійчук.

У центрі уваги різножанрових публікацій часопису були питання соціально-економічного, освітнього, культурного становища гуцулів. З перших чисел чільне місце на шпальтах газети займали повідомлення про життя гуцулів, сприйняття їх у світі. Про це свідчать замітки “Роблять інтерес на гуцулах”, “Гуцульщина в італійській пресі” (Ч. 1 за 1934 р.). Проблем гуцульського краю торкався й посол З.Пеленський у своїй промові від 12 січня 1935 р. у бюджетній комісії польського парламенту під назвою “Гуцул був, є і буде українцем”.

На жаль, дуже швидко часопис припинив своє існування. 1937 р. в інформаційному бюлетені “Веселка” повідомлялося про те, що 10 вересня 1937 р. відновлюється видання двотижневика “Гуцульське слово”. Однак відомостей про вихід видання в зазначеному році не виявлено. Тому до нашого часу збереглося лише п’ять окремих і подвійних чисел часопису [3, с.121]. Проте значення їх велике, оскільки саме з таких різножанрових заміток можна побачити окремі риси характеру гуцулів.

Цінним джерелом для вивчення характеру гуцулів є художні твори про Гуцульщину, з яких можна дізнатися про принципи моралі, що панували серед мешканців краю, їхні звички, питання, які найбільше хвилювали, і багато іншого. З повістей Марка Черемшини довідуємось про моральність гуцулів [26]. М.Коцюбинський висвітлює таке явище, як багатовікова ворожнеча між різними гуцульськими родинами [14]. Зокрема письменник ставить питання про локальні відмінності й особливості розвитку сім’ї та сімейного побуту українських горян, а також їхнього родинного звичаєвого права [13, с.92].

Опис характеру гуцула зробив відомий письменник У.Самчук у романі “Гори говорять!”: “Хто каже, що гуцул злий – гріх чинить. «Дай, Боже, і вам здоровечко» – відповідає він на поздоровлення. І це широ. Це чути з голосу, видно з очей. Але гуцул гордий і амбітний. Він гостро відчуває кожну образу й довго носить її в серці. Навіть незначна дрібниця може зробити двох гуцулів смертельними ворогами. Не раз ціле життя просудяться, знищать себе, свою родину й одна смерть в силі покласти тому край. Але все-таки гуцул не є злий. Закличе, привітає щирим словом, накормить, напоїть. Полюбить – вірний до смерті. В біді не видасть товариша й ніколи не зрадить” [23, с.12].

До вищевказаної проблеми звертався й Г.Хоткевич. Він вважав, що на характер гуцулів великий вплив мало саме проживання в гірській місцевості. Звідси й пояснюється їхня любов до волі та відвага [25].

У радянську добу проблеми етнопсихології та етнорегіональної культури були забороненими для науковців, оскільки ця галузь етнологічного знання вважалася “буржуазною” й не вартою уваги радянських науковців. Тому назвати якісь ґрунтовні наукові праці в цій сфері не можна.

Сучасні науковці більше уваги звертають на ці питання. Проте тривалий період заборони проведення досліджень у сфері етнопсихології й етнорегіональної культури призвів до того, що дослідникам не вистачає джерельної бази для висвітлення характеру гуцулів у різні епохи української історії. Усе ж в останні роки значно зріс науковий рівень праць із зазначеної проблематики, учені змогли ознайомитися з доробком своїх зарубіжних колег і переосмислити окремі аспекти, які присутні в роботах минулих десятиліть.

Ґрунтовним дослідженням звичаєвого права населення Карпатського регіону займається С.Павлюк. У другому томі монографії “Етногенез та етнічна історія населення Українських Карпат” він опублікував статтю, у якій детально аналізує умови формування звичаєвого права, розглядає виборні посади в громаді та її роль у суспільстві, звичаєво-правові інститути та їхню діяльність, види покарань за різні злочини [17, с.385–408].

Цікавим науковим дослідженням є робота Г.Горинь про громадський побут сільського населення Українських Карпат у кінці XIX – 30-х рр. XX ст. [9]. У монографії дослідниця вивчає суспільно-правові, виробничі, культурно-побутові, морально-етичні взаємини між родинними, сусідськими, конфесійними та іншими групами територіальної громади. Книга висвітлює функції, структуру громади, її самоврядування, трудову діяльність і громадські стосунки в позавиробничій сфері (свята, дозвілля, морально-етичні стосунки). Зокрема до вказаної проблеми в різні роки зверталися такі науковці, як Д.Похилевич, О.Кувеньова, В.Інкін, Ю.Гошко, Я.Мельничук [9, с.12].

Дослідниця також опублікувала статтю про громадський побут в уже згадуваній праці “Етногенез та етнічна історія населення Українських Карпат”. Авторка зазначає, що ця проблема є однією з найбільш складних для вивчення й малоінформативною в збережених письмових джерелах. Недостатність джерельних матеріалів про діяльність давніх громад пояснюється відмежуванням селян від суспільно-політичного життя, а у зв’язку із цим – відсутністю документів про них у вищих урядових і судових інституціях. У правовому кодексі також дуже слабо представлена ця суспільна верства, тому що самоуправу й судочинство селяни вели самостійно, за звичаями своїх пращурів, і дуже довго ніде цього не фіксували [8, с.411].

Мало досліджень присвячено традиціям виховання дітей на Гуцульщині. Цією проблемою займається М.Іванюк, який збирає записи народних ігор, поширених у нашому краї [11; 12].

Гуцульську ввічливість, виховання, громадську обрядовість та окремі аспекти психології гуцулів вивчає Д.Походжук [15]. Сам дослідник пише, що вітчизняні вчені мало цікавляться цими проблемами, натомість чужинці передусім помічають саме ці риси гуцулів. Так, на ввічливість звертали увагу польські етнографи, письменники – Оскар Кольберг, С.Вінценз, французький журналіст Т.Гусак, російська письменниця Л.Ширко.

Автор зазначає, що аж до московської окупації діти на Гуцульщині зверталися до батьків шанобливо на “Ви”, а саме московська окупація принесла сюди безкультур’я. Гуцули вміли шанувати не тільки кожну людину, але й кожну рослину чи тварину. Загальновідомим фактом є те, що під час збору лікарських рослин прийнято “просити” в них дозволу на лікування.

Шанування людини починається від її народження. Горяни завжди чемно вітаються як зі знайомими, так і незнайомими людьми. Кожен гуцул упевнений: якщо побажати добра іншому, то й тобі буде добре [18, с.80–84]. Аналогічні статті зустрічаємо в багатьох часописах, зокрема в журналах “Народна творчість та етнографія” [21, с.61–68] та “Гуцулія” [20, с.18–21].

Яскравими прикладами гуцульської доброзичливості є тексти їхніх колядок. Так, зокрема, практично в кожній з них є побажання гараздів і добра господарю, господині та дітям у кожному домі, до якого приходять колядувати. Д.Походжук для прикладу наводить тексти колядок, які він записав у селах Вижній Ясенів і Космач [19, с.956–964].

До питання традицій виховання на Гуцульщині звертався й М.Стельмахович. У цілому, він також, як і Д.Походжук, вивчав гуцульські привітання, традиції кумівства, а також ставлення дітей до батьків [24, с.25–29].

Великий вплив на формування окремих рис гуцульського характеру мала церква. Ми можемо спостерігати, як норми християнської моралі тісно переплітаються зі старими язичницькими віруваннями, які ще й досі побутують на Гуцульщині. Тому й не дивно, що й сьогодні там збереглися дуже своєрідні традиції й норми поведінки в повсякденному житті. Цій проблемі присвячена невеличка наукова стаття В.Гаюка [2, с.35]. Наразі таких досліджень дуже бракує. Ця проблема цікава тим, що вона знаходиться на стику кількох наук, зокрема психології, етнології, релігієзнавства, історії та інших, що значно ускладнює її дослідження, але разом із тим робить її дуже цікавою та актуальною в наш час.

О.Чехівський виділяє основні риси ментальності гуцулів: працьовитість, міфологізм, тісний зв’язок із природою та існування кровної помсти. Ці характерні ментальні риси дослідник виводить на основі ґрунтового аналізу роману М.Коцюбинського “Тіні забутих предків” [27, с.84–86].

Загалом варто зазначити, що тривалий період заборони дослідження гуцульської психології та етнонормативної культури в радянську добу призвели до того, що в наш час науковцям доводиться починати з розробки програм і методик для проведення до-

сліджень у цій сфері. Незважаючи на це, окремі українські й зарубіжні етнографи вивчали традиції виховання дітей, гуцульську ввічливість та деякі інші аспекти зазначеної проблеми.

Однак впродовж кінця XIX – початку XXI ст. ми практично не зустрічаємо праць, присвячених проблемі гуцульської гостинності, кумівства, відносин між старшим і молодшим поколіннями, взаємодопомози, морально-етичним засадам і звичаєвому праву.

1. Вісті з Гуцульщини і Покуття // Гуцульське слово. – 1935. – Ч. 4–5. – С. 4.
2. Гаюк В. Вірування і церква на Гуцульщині / В. Гаюк // Гуцульщина. – 1997. – № 2. – С. 35.
3. Глаголюк В. Роль і значення коломийських і станіславських часописів у національному об'єднанні українського населення та культурному відродженні Покуття / В. Глаголюк // Українська періодика: історія і сучасність : доповіді та повідомлення V Всеукр. наук.-теорет. конф. (Львів, 27–28 листоп. 1998 р.). – Львів : [б. в.], 1999. – С. 106–126.
4. Гнатюк В. Коломийки. Т. 1 / В. Гнатюк // Етнографічний збірник. – Львів, 1905. – Т. XVII. – 260 с.
5. Гнатюк В. Коломийки. Т. 2 / В. Гнатюк // Етнографічний збірник. – Львів, 1906. – Т. XVIII. – 315 с.
6. Гнатюк В. Коломийки. Т. 3 / В. Гнатюк // Етнографічний збірник. – Львів, 1907. – Т. XIX. – 254 с.
7. Головацький Я. Карпатская Русь. Географическо-статистические и историческо-этнографические очерки Галичины, Северо-восточной Угрии и Буковины / Яков Головацький ; Оттиск из Славянского сборника, 1875. – 266 с.
8. Горинь Г. Громада. Громадський побут / Ганна Горинь // Етногенез та етнічна історія Українських Карпат. Т. 2 : Етнологія та мистецтвознавство. – Львів : Ін-т народознавства НАН України, 2006. – С. 409–445.
9. Горинь Г. Громадський побут сільського населення Українських Карпат (XIX – 30-ті рр. XX ст.) : монографія / Ганна Горинь. – К. : Наук. думка, 1993. – 200 с.
10. До 100-річчя перебування А. Шептицького на Гуцульщині // Гуцульський календар на 2000 рік. – С. 38–42.
11. Іванюк М. Народні ігри та іграшки Гуцульщини / М. Іванюк // Гуцули буковинського краю: реалії, проблеми, перспективи розвитку : матеріали наук.-практ. конф., (Вижниця, 13–14 січ. 1994 р.). – Вижниця : [б. в.], 1994. – С. 74–76.
12. Іванюк М. Народні ігри та іграшки, записані на Гуцульщині / М. Іванюк. – Вижниця : [б. в.], 1994. – 68 с.
13. Калинеченко Н. М. М. Коцюбинський як етнограф / Н. Калинеченко // Народна творчість та етнографія. – 1964. – № 5. – С. 91–93.
14. Коцюбинський М. Тіні забутих предків / Михайло Коцюбинський // Твори : у 4 т. / Михайло Коцюбинський. – К. : Дніпро, 1985. – Т. 3 : Повісті та оповідання (1910–1912). – 398 с.
15. Кутельмах К. Прадавні сліди в календарних обрядах українців: полісько-гуцульські паралелі / К. Кутельмах // Гуцульщина. – 1999. – Ч. 56. – С. 2–6.
16. Ломацький М. З Гуцульщини (Нариси) / Михайло Ломацький. – Лондон : [б. в.], 1956. – 356 с.
17. Павлюк С. Звичаєве право / Степан Павлюк // Етногенез та етнічна історія Українських Карпат. Т. 2 : Етнологія та мистецтвознавство. – Львів : Ін-т народознавства НАН України, 2006. – С. 385–408.
18. Походжук Д. Гуцульська ввічливість / Д. Походжук // Визвольний шлях. – 2001. – Кн. 8. – Річн. 54. – С. 80–85.
19. Походжук Д. Родинні зв'язки в гуцульських народних колядках / Д. Походжук // Визвольний шлях. – 1999. – Кн. 8. – Річн. 52. – С. 956–964.
20. Походжук Д. Специфіка фольклору гуцульського етнотикету / Д. Походжук // Гуцулія. – 2000/2001. – Ч. 127–130. – С. 18–21.
21. Походжук Д. Українська ввічливість – золотий скарб народної етнокультури / Д. Походжук // Народна творчість та етнографія. – 2004. – № 6. – С. 61–68.
22. Попов Н. Русское население по восточному склону Карпат (Гуцулы – Бойки – Лемки) / Н. Попов. – М. : [б. и.], 1867. – 32 с.
23. Самчук У. Гори говорять! / Улас Самчук. – Ужгород : Гражда, Карпати, 1996. – 270 с.
24. Стельмахович М. Традиційна гуцульська родина / М. Стельмахович // Гуцульська школа. – 1994. – № 1. – С. 25–29.
25. Хоткевич Г. Гуцули й Гуцульщина / Г. Хоткевич. – Нью-Йорк, 1920. – С. 27.
26. Черемшина М. Твори : у 2 т. / Марко Черемшина. – К. : Наукова думка, 1974. – Т. 1. – 336 с.
27. Чехівський О. Ментальність гуцулів (за повістю М. Коцюбинського “Тіні забутих предків”) / О. Чехівський // Гуцульщина: перспективи її соціально-економічного і духовного розвитку в незалежній Україні : матеріали наук. конф. Першого світового конгресу гуцулів, (Івано-Франківськ, 17–18 серп. 1993 р.). – Івано-Франківськ : [б. в.], 1994. – С. 84–86.

Дмитрук Ірина. Етнонормативна культура гуцулів в етнографічних дослідженнях ...

28. Чеховський І. Про гуцулів зблизька і здалека [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.2000cv.ua/2003/14>.
29. Шухевич В. Гуцульщина. Ч. 1 / В. Шухевич // Матеріали до українсько-руської етнології. – Львів, 1899. – Т. II. – 146 с.

В статті на основі широкого круга джерел і літератури аналізуються особливості етнонормативної культури гуцулів в етнографічних дослідженнях кінця ХІХ – початку ХХІ століття. Також розглянуті етнографічні праці про звичайне право, суспільні відносини, характер і звички гуцулів.

Ключевые слова: Гуцульщина, етнографічні дослідження, звичайне право, громада.

The article is based on a wide range of sources and literature analyzes features of the ethnonormative culture of the Hutsuls in ethnographic researches at the end of the 19th – the beginning of the 21st century. It is considered ethnographic researches about the customary law, public relations, the nature and habits of the Hutsuls.

Key words: Hutsulshchyna, ethnographic researchers, customary law, the community.